

УДК 159.922.7 (091) (477) – 051Лазурський

Наукова характерологія Олександра Лазурського як внесок у методика складання характеристики учня

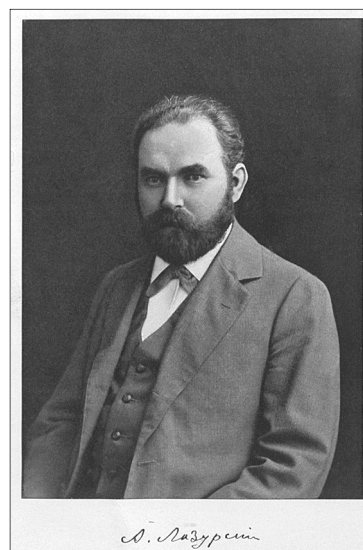
Олександр МІХНО,

кандидат педагогічних наук, директор Педагогічного музею України,
ORCID iD 0000-0002-5271-9530

Статтю присвячено аналізу поглядів психолога Олександра Лазурського (1874–1917) щодо вивчення учня і складання його характеристики. Розглянуто підхід ученого до вивчення учня у зв'язку з вченням про особистість, її ендopsихічними і екзopsихічними особливостями, а також розробленою спільно з С. Франком програмою дослідження особистості. Висвітлено обґрунтовані вченим вимоги і методичні рекомендації щодо змісту характеристики. Доведено практично-педагогічну спрямованість складених О. Лазурським характеристик, які містять яскраво окреслені типи дітей, зразки систематичних записів спостережень і психологічний аналіз виявів школярів. Розкрито методичні рекомендації вченого щодо методів дослідження учня (спостереження, природний експеримент) і складання тексту характеристики. Обґрунтовано, що методичні поради О. Лазурського не втратили своєї актуальності, їх можна використовувати нині під час вивчення учня та складання його характеристики.

Ключові слова: Олександр Лазурський, характерологія, спостереження, природний експеримент, вивчення учня, характеристика, зміст характеристики, методика складання характеристики.

Постановка проблеми. Початок ХХ ст. у європейському шкільництві характеризується суттєвими зрушеннями у сприйнятті та вивченні ролі дитини у навчально-виховному процесі. Як наголошує провідний український історик освіти

О. Сухомлинська, «найбільш характерною рисою цього періоду є те, що ідеї розвитку дитини на психологічних засадах відразу ж екстраполювалися на школу. В школу, освіту прийшли психологи, фізіологи, медики, які перетворилися в педагогів і почали займатися організаційно-методичним забезпеченням розвитку дитини...» [1, с. 42–43]. Яскравим зразком такого поєднання міжнаукових зв'язків, взаємозбагачення педагогіки і психології є діяльність Олександра Лазурського (1874–1917), українця за походженням, відомого вченого-психолога, фундатора характерології. Тема інтеграції різних наук з метою ефективної організації навчально-виховного процесу надзвичайно актуальна і сьогодні, тому необхідним є вивчення успішного досвіду такої інтеграції в історії освіти та врахування його у сучасних умовах.

Аналіз актуальних наукових досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури засвідчив, що спадщина О. Лазурського у контексті вивчення

розвитку педагогічної психології наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. знайшла докладне висвітлення у працях українських психологів (Г. Балл, В. Моргун, В. Рибалка, П. Садчикова). Натомість у дослідженнях українських істориків освіти про життєвий і творчий шлях О. Лазурського згадується мало, переважно побіжно. Винятком є статті Н. Дічек, присвячені як безпосередньо фактам наукової біографії О. Лазурського, так і опосередкованому висвітленню значення його спадщини для розвитку педагогічної науки [2; 3]. Також відзначимо дисертаційне дослідження І. Леонтьєвої, в якому розкрито сутність та зміст поняття «природний експеримент» О. Лазурського, проаналізовано поняття «експериментальний урок» в його обґрунтуванні [4]. Однак доробок вченого-психолога, пов'язаний із методикою складання характеристики учня, з історико-педагогічного погляду практично не досліджено, тому потребує ретельного аналізу й актуалізації. **Метою** нашої **статті** є аналіз новаторського та оригінального внеску О. Лазурського у методикою вивчення учня та складання на підставі цього вивчення характеристики школяра.

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи розгляд внеску О. Лазурського у розроблення проблеми характеристики учня, передусім наголосимо на відмінності самого терміну «характеристика учня» у розумінні О. Лазурського і в сучасному тлумаченні. Сьогодні характеристика учня – це «документ, який відображає поведінку й успішність учнів з окремих предметів і видів занять, їхню позакласну й громадську діяльність, інтереси й нахили до окремих видів занять, фізичний і розумовий розвиток, дисциплінованість і моральні риси. Складається класними керівниками...» [5, с. 352]. О. Лазурський, використовуючи термін «шкільна характеристика», називає характеристикою учня розлогі тексти, складені вченими-психологами у результаті психологічного вивчення учня за запропонованими ним спеціальними методами [6].

Отже, розгляд проблеми характеристики учня в історико-педагогічному ракурсі ускладнюється змішанням двох суміжних, але по суті різних завдань – психологічного і педагогічного. Щоб перевести питання про вивчення учня з рівня окремих спроб у рівень його вирішення в повсякденній практиці педагога, необхідно чітко розмежувати дві сторони вивчення учня: теоретично-психологічну та практично-педагогічну. Зауважимо, що проблема характеристики учня є однією з тих галузей психології і педагогіки, в якій поєднання психологічної теорії з педагогічною практикою дає результати, значущі як для теорії, так і для практики. Обмін результатами цих двох напрямів, взаємна перевірка, і, нарешті, спільна робота психологів і педагогів над загальними питаннями, хоча і з різного погляду, дають цінний матеріал для з'ясування психологічних принципів та методів складання характеристик і водночас визначають шлях до вирішення практичних завдань, що постали в цій галузі перед педагогікою.

Як з психологічного, так і з педагогічного погляду, складання характеристики учня охоплює три основні етапи: 1) збирання матеріалу для характеристики; 2) аналіз зібраних фактів; 3) написання тексту характеристики. Простежимо, як ці етапи реалізував сам О. Лазурський у своїй діяльності з вивчення учня та складання його характеристики, як ідеї і рекомендації вченого можуть використати вчителі у своїй практичній діяльності.

Насамперед відзначимо, що підґрунтям для складання характеристики учня, на думку О. Лазурського, є розроблені ним методи зовнішнього об'єктивного спостереження і природного експерименту. У розробленні цих методів він спирався на принципові положення свого вчення про особистість, а саме:

– об'єктивний науковий підхід у вивченні психічних рис і явищ, що виявляється в розробленні спеціального методу дослідження особистості – стандартизованої програми збирання матеріалу з метою з'ясування основ класифікації особистостей та складання об'єктивних шкільних характеристик;

– цілісний підхід до вивчення людини, який конкретизується в ідеях взаємопов'язаності всіх психічних складових особистості та функціональної взаємозалежності характеру та середовища і забезпечує розроблення адекватного цьому підходу методу дослідження особистості – природного експерименту;

– вивчення людини в системі її реальних взаємин зі світом, що є однією з перших спроб розгляду діяльності як фактора детермінації психічних явищ.

У цілісному підході до особистості О. Лазурський вихідною вважає тезу про єдину нервово-психічну організацію особистості, наголошує, що характерологія «має на меті вивчення особистості в цілому, з усіма її індивідуальними особливостями» [7, с. 413]. Це теоретичне положення вчений конкретизує в двох взаємопов'язаних методологічних принципах: функціональної цілісності особистості й еволюційному принципі.

Цілісність особистості полягає в тому, що всі психічні якості процесуально взаємопов'язані. Цілісність особистості – це єдність її інтелектуальної, емоційної і вольової сфер, яку створюють два фактори – ендопсихіка і екзопсихіка. Ендопсихіка становить психофізичну основу особистості і охоплює сукупність основних психічних функцій (увага, сприйняття, пам'ять, мислення тощо), а також характер і темперамент. Екзопсихіка характеризує ставлення особистості до навколишньої дійсності (природа, матеріальні предмети, люди, соціальні групи, наука, мистецтва, релігія), а також до самої себе [8].

Прообраз об'єктивного спостереження О. Лазурський вбачає у медичному клінічному спостереженні [8, с. 111]. Таке спостереження передбачає вивчення хворого довгі місяці і навіть роки, використання відповідних діагностичних засобів і

методів. Завдяки складеній в результаті спостереження історії хвороби розвивається медична наука. Лікар-практик не має можливості вивчати кожного свого хворого, він має скоротити програму дослідження і застосувати спрощені діагностичні методи. Але лікар-практик добре знає клінічні методи дослідження і може ними скористатися в особливо складних випадках. У своїх висновках він керується не лише своїми спостереженнями, а й величезним матеріалом, накопиченим медициною. Він може за двома-трьома найхарактернішими ознаками встановити діагноз навіть у важких випадках. Всебічний, свідомий аналіз тих чи інших виявів, наголошує О. Лазурський, не виключає психологічного чуття, інтуїтивних умовисновків, що ґрунтуються на практичному досвіді.

У зв'язку з цим О. Лазурський окреслює ще дві проблеми: детермінації практичної діяльності лікаря, психолога, педагога законами науки та проблемі підготовки цих фахівців, здатних використовувати у своїй практичній діяльності дані наукового дослідження.

Вчений пропонує і для характерології такий шлях дослідження – докладне вивчення особистості, яке охоплює два етапи: спочатку збирання фактичного матеріалу за певною програмою, а потім його групування у вигляді характеристик і складання класифікації характерів. Розмежування етапів спостереження вимагає розроблення власне методичних питань його проведення. О. Лазурський вважає, що дослідження особистості має будуватися як зовнішнє спостереження, об'єктивне, систематичне, тривале [9]. Об'єктивність спостереження на першому етапі збирання фактів досягається за рахунок виконання трьох умов у його організації і формі проведення.

Перша умова – розроблення попередньої докладної програми, яка звертає увагу спостерігача на певні факти і допомагає їх психологічному оцінюванню. Першу «Програму дослідження особистості» О. Лазурський опублікував у 1904 р. [10], у 1908 р. вона вийшла окремою працею [11], а в 1912-му вчений розробив спільно з С. Франком другу «Програму дослідження особистості в її відношенні до середовища» [12]. Обидві програми становлять єдине ціле: в першій досліджується ендопсихіка, а в другій – екзопсихіка.

Другу умову, що стосується форми записів спостережень і фактів, О. Лазурський докладно розкрив у книзі «Шкільні характеристики» (1913) [6]. Основною формою збирання даних для характеристики, на думку вченого, є щоденник, який ведуть день у день протягом 4–6 тижнів. Суцільний запис ведуть не більш як 1–2 дні поспіль. Він надає яскраву, конкретну картину життя учня. Щоденник і суцільний запис є основою для складання характеристик.

Щоб отримати спеціальні додаткові відомості про учня, педагог, керуючись програмою, намагається пригадати всі відомі йому характерні випадки

з життя школяра. Від щоденника ці додаткові відомості відрізняються тим, що записуються, по-перше, за спогадами, а не безпосередньо, а, по-друге, не в хронологічній послідовності, а відповідно до рубрик програми. Головна вимога до цих відомостей – об'єктивність.

Третя умова, що забезпечує об'єктивність спостереження, вимагає, щоб спостерігачем була особа, яка близька до учня і добре його знає, а тому має можливість бачити його в різних ситуаціях і вивчати не тільки в класі, а й у позакласний час.

Вчений обґрунтовує вимоги до ведення щоденника. По-перше, усвідомлення вибору фактів, які фіксуються. Спостерігач повинен уявляти, хоча б у загальних рисах, який бік духовного життя характеризує певний вияв. Він має дотримуватися виключно психологічної позиції і відмовитися від будь-яких практичних міркувань, щоб побачити все різноманіття фактів, а не тільки те, що він хоче бачити, наприклад, оцінювання вчинку учня з дисциплінарного погляду.

По-друге, об'єктивний характер записів, коли фіксуються лише факти – поведінка, мова, вчинки, міміка, рухи, але не висновки, які робить про них спостерігач. Суперечності між фактами має бути представлено в усій своїй повноті, їх у жодному разі не можна згладжувати або пояснювати. Об'єктивність дослідження полягає і в тому, що жоден факт не ігнорується, а ретельно записується.

По-третє, достатня докладність і повнота записів, коли поряд з виявами ретельно записують зовнішні умови, обставини, які їм сприяють або перешкоджають.

Дослідник зауважує, що перша вимога до ведення щоденника з першого погляду суперечить другій: спостерігач записує тільки факти, але, записуючи, він повинен усвідомлювати, яку саме якість фіксує, тобто вже в момент запису має пояснити, витлумачити факт. Ми вважаємо, що ці суперечності уявні, оскільки зазначені вимоги – це правила, якими керується досвідчений клініцист під час дослідження хворих. В розповіді хворого він відзначає тільки ті відомості, які можуть допомогти з'ясуванню хвороби і вказують на її симптоми. Але те, що він виділив, описується якомога точніше і докладніше. «Читаючи добре складену історію хвороби, – зазначає О. Лазурський, – зустрічаєш в ній лише одні факти, і, тим не менш, крізь ці факти вже проглядає, так би мовити діагноз, оскільки немає нічого непотрібного, зайвого. Навпаки, в поганій історії половину фактів доводиться викинути як такі, що нічого не говорять, а решта – описані неточно, будучи явно підігнані під заздалегідь складений діагноз» [6, с. 8].

Наполягаючи на повноті опису фактів, О. Лазурський вимагає, щоб вони фіксувалися не в загальних висловах, а в різноманітті зовнішніх, конкретних, яскравих виявів тієї чи іншої якості. Мало відзначити, що учень акуратний, наполегливий або неуважний, потрібно вкласти в ці терміни конкретний зміст, пояснення і приклади з життя, інакше

читачеві доводиться напружувати свою уяву, щоб наочно уявити зміст описуваної якості. Водночас досить важко встановити, що розумів спостерігач під цими щойно наведеними психологічними термінами, які є напівнауковими і відрізняються суб'єктивністю, якщо він не вказав конкретну ситуацію їх виявів.

Другий етап спостережень – це аналіз зібраних фактів і складання на їх основі характеристики учня. О. Лазурський пропонує три шляхи складання характеристики. Перший вимагає початкового збирання всіх даних, що містяться в щоденнику і додаткових відомостях. Потім ці дані зіставляють, з'ясовують ті факти, які повторюються найчастіше і тому є найбільш важливими. Після зіставлення складають заключне резюме, в якому оцінюють важливість різних сторін досліджуваного характеру і встановлюється зв'язок між цими сторонами.

Другий шлях полягає у тому, що педагог у процесі вивчення зібраних даних вже склав собі уявлення про головні особливості особистості учня. Тому, оглядаючи весь зібраний матеріал, він не дотримується всіх пунктів програми, а відразу визначає ті риси школяра, які вважає характерними і підкріплює свої висновки наявними фактами. Відразу ж виходить жива, яскрава і конкретна характеристика.

Третій шлях полягає в об'єднанні перших двох. Тоді на першому етапі складають докладно зведений фактичний матеріал і коротке резюме. Потім це резюме розширюють, доповнюють всіма наявними фактичними даними, а в результаті виходить зв'язана і фактично обґрунтована характеристика.

Характеристика, за О. Лазурським, має відповідати таким вимогам. По-перше, бути близькою до життя. Тоді дослідження ведуть індуктивним методом – від фактів до побудови класифікації. По-друге, керуватися у ході збирання та аналізу матеріалів для характеристики заздалегідь складеною програмою. По-третє, характеристики повинні бути максимально повними і не віддавати перевагу одним сторонам душевного життя над іншими з будь-яких теоретичних припущень [6, с. 1–10].

Наголосимо: О. Лазурський, ставлячи ці вимоги, наполягає на тому, що характерологія як самостійна наука має дотримуватися власних наукових, а не практичних цілей, – складання класифікації характерів. Але водночас він аналізує практичні цілі характерології, серед яких виділяє важливу з педагогічного погляду: знання людини допомагає здійснювати певний вплив на неї. Педагогіка, перш ніж почати виховувати і навчати дитину, повинна пізнати її (К. Ушинський). У цьому випадку складання докладної характеристики є засобом, а не метою. Для педагога важливі не всі якості, а лише ті, які відіграють значущу роль у навчанні і вихованні. Тут важливо не те, який учень, а те, як потрібно на нього впливати. «Для педагога найважливіше визначити у вихованця, – наводить приклад О. Лазурський, – ступінь слухняності, уваги, пам'яті, наполегливості

– взагалі всіх тих якостей, які особливо потрібні в справі виховання; перелік цих якостей також не є постійним, а безупинно змінюється залежно від особистості самого вихователя, від його поглядів і напрямів, в яких він хоче спрямувати здібності і характер свого учня» [8, с. 85].

Отже, обстоюючи власне наукові цілі характерології, О. Лазурський не заперечує можливості поставлення практичних цілей. Понад те, він встановлює їх відповідність одна одній. Характерологія, вирішивши свої наукові завдання, починає допомагати в досягненні практичних цілей педагогіці, надаючи їй відповідні засоби – класифікації характерів, методи вивчення особистості та написання характеристики. О. Лазурський абсолютно справедливо зазначає, що в повсякденній практиці педагог не може вести щоденники і складати характеристики відповідно до вимог характерології, насамперед через великі трудові і часові витрати. Тому тут постає проблема розроблення таких методів дослідження особистості, які мали б практичну педагогічну спрямованість і могли б допомогти педагогіці у вирішенні прикладних задач.

У складанні характеристики поряд із зовнішнім спостереженням О. Лазурський пропонує застосувати метод експерименту насамперед для вивчення розумової сфери, оскільки дані, отримані за допомогою цих двох методів, взаємно доповнюють, пояснюють, перевіряють один одного. Нагадаємо, що головною вимогою до методу спостереження О. Лазурський вважає наявність докладної попередньо розробленої програми. Вона забезпечує планомірність, цілеспрямованість, повноту, об'єктивність збирання і оцінювання фактів.

Першу програму дослідження особистості, її ендопсихіки, О. Лазурський поділяє на дві частини – керівну і пояснювальну. В керівній міститься перелік основних якостей особистості, які є результатом наукового психологічного аналізу, в пояснювальній – низка конкретних виявів, що відповідають основним якостям. Керівна частина програми всю строкатість виявів характеру зводить до кінцевого числа рубрик – абстрактних психологічних термінів і визначень із зазначенням їх декількох основних якостей, до прикладу: «Відчуття. Сприйняття. Гострота сприйняття. Багатство й достатність їх. Точність сприйняття» [11, с. 7]. Всього таких рубрик у програмі 17.

Друга програма – пояснювальна – також складається з двох частин. Перша є загальним порядком програми, що надає перелік 17 найважливіших відношень особистості до середовища, до різного роду впливів, друга – конкретні вияви кожного з відношень. Такий розподіл різноманіття виявів і відношень особистості за обмеженим числом рубрик, вважає О. Лазурський, дає змогу порівняти між собою окремі характеристики і пояснити будову характеру на основі психологічних законів. На нашу думку, це також сприяє стандартизації збирання фактів для характеристики.

Завдяки наявності рубрик спостереження педагога за учнем стає цілеспрямованим, систематичним і планомірним. Критерії оцінок отриманих фактів заздалегідь визначено, вони є обов'язковими і незмінними для всіх випадків. На основі рубрик О. Лазурський чітко описує предмет вивчення, пропонує систему понять і категорій, в яких педагог фіксує факти поведінки учня. Систему таких категорій в першій програмі, відповідно до уявлення О. Лазурського про цілісність особистості як єдності трьох її сфер, становлять такі складові:

- інтелектуальна – відчуття, сприйняття; пам'ять; асоціації, увага, мислення, мова, уява;
- емоційна – настрої і афекти; почуття, що стосуються особистості; інших людей; вищі ідейні почуття;
- вольова – рухи, прийняття рішень, свідоме волевове зусилля.

Основною категорією другої програми є поняття «відношення» – реакції, схильності, інтереси, які є стійкими, звичними, характерними і типовими для особистості. У Програмі О. Лазурського виділено такі види ставлення до навколишньої дійсності: речей, природи і тварин, окремих людей, сім'ї, держави, праці, матеріального забезпечення та власності, норм життя, моральності, світогляду і релігії, науки, знання, мистецтва і самого себе.

Звичайному вчителю найлегше і найпростіше спостерігати зовнішні вияви учня, його поведінку. О. Лазурський пропонує фіксувати такі вияви поведінки: зовнішні факти поведінки і дій учня; експресивні форми емоційних станів; мовна свідомість, що виражається в мовленні; риси особистості, які виявляються в її вчинках і свідчать про ставлення до самого себе, інших людей і довкілля. Сам О. Лазурський вияви поведінки формулює в описових, а не в пояснювальних категоріях, що є безперечною перевагою його програми. Зокрема, він вважає спостережливість сферою сприйняття і характеризує так: «Спостережливий, зауважує все, що відбувається навколо нього. Коли розглядає що-небудь, жодна дрібниця не вислизне від його уваги. Надзвичайно детально вивчає все те, за що не візьметься» [11, с. 7].

Вчений, називаючи конкретні вияви, що відповідають основним якостям, так визначає для спостерігача ситуацію і об'єкт вивчення, а також конкретні і досить прості вимоги до його організації. До прикладу, про кількісний бік гостроти сприйняття свідчать такі ситуації і дії людини: добре підбирає кольорову гаму; вловлює різницю між найближчими музичними тонами; тонко розпізнає різні запахи, зокрема, парфуми. Якісний бік гостроти сприйняття визначають у таких ситуаціях: в сутінках і темної ночі добре бачить, розпізнає найдрібніші зірки на небі, вільно розбирає найдрібніший друк, ясно і чітко розрізняє найслабші дотики, запахи [11, с. 7].

Тобто вчитель-спостерігач може займати активну позицію щодо проведення дослідження – продукувати і створювати ситуацію для виявлення якості, не чекаючи пасивно її виявів, як-то спостереження

темної ночі зірок на небі, порівняння музичних тонів, запахів, підбір відтінків кольору тощо. Зауважимо, що це досить важливо для вчителя, адже такі ситуації, з одного боку, не вимагають від нього будь-яких спеціальних умінь і дій, а з другого, можуть легко перетворюватися на експеримент.

Вчений, високо оцінюючи систематичне зовнішнє спостереження як об'єктивний метод психологічного дослідження і головний у складанні характеристик, зазначає і його недоліки. По-перше, вчитель-спостерігач залишається в пасивному стані, чекаючи того чи іншого психічного вияву і не знаючи, коли він з'явиться і чи з'явиться взагалі. По-друге, оскільки ті чи інші вияви постають за різних обставин і постійно варіюються, то важко отримати хоча б два схожих один на одного. По-третє, йдеться про значну суб'єктивність в поясненні виявів психіки. Подолання зазначених недоліків спостереження О. Лазурський намічає за допомогою підбору ситуацій, які виявлятимуть ту чи іншу якість, що створює можливість для складання об'єктивних характеристик.

Збираючи матеріал для шкільних характеристик, О. Лазурський наполегливо працював над удосконаленням методу об'єктивного спостереження. Він створив новий метод, який добре відомий педагогам і психологам під назвою природного експерименту. Лазурський не вважав цей метод чимось цілком новим, а вбачав у ньому подальше вдосконалення свого методу об'єктивного спостереження [13].

Вчений зазначав, що методи об'єктивного спостереження і лабораторного експерименту, поряд з позитивними сторонами, мають і недоліки. Спостереження вимагають багато часу і не дають можливості будь-коли викликати потрібний психічний процес. Експеримент у лабораторії ізолює особистість від середовища і вносить неприродність в її поведінку. Метод природного експерименту усуває ці недоліки, надаючи можливість у будь-який час збуджувати й повторювати психічні процеси в природних умовах. Для лабораторного експерименту майже недоступна емоційно-вольова сфера особистості, яка відіграє важливу роль у програмі вивчення її індивідуальних особливостей, а природний експеримент дає можливість вивчати особистість у цілому.

У природному експерименті для вивчення певних рис особистості дитини заздалегідь підбирають ігри, гімнастичні вправи, заняття з ручної праці, уроки, які дають можливість вивчити учня під час діяльності. Істотною рисою такого експерименту є незнання самою дитиною того, що для її вивчення проводять експеримент. Вона перебуває в умовах звичної для неї, хоч і заздалегідь визначеної діяльності. У таких умовах експеримент наближає нас до життя, повніше виявляючи психічні особливості дітей. До прикладу, в іграх яскраво й повно виявляються їх емоціональні й вольові індивідуальні особливості. Яскраво виявляється загальна збудливість,

тривалість або мінливість почувань, самовпевненість, самолюбство, боязкість, соромливість, сумніви, прагнення бути першим тощо. Під час ігор виявляються й виховуються соціальні почуття, яскраво виявляються такі риси, як товариськість або замкнутість, нахил до дружби, товаришування, чесність, почуття солідарності. Поряд із емоційною сферою виразною стає й вольова сфера (активність, швидкість, рішучість, ініціативність, самодіяльність, наполегливість тощо). У рухливих іграх дітей виявляється різниця в їх темпераментах. Заздалегідь дібрані ігри і гімнастичні вправи дають, за О. Лазурським, багато нагод для вивчення дитячих індивідуальностей.

Проте найбагатший щодо цього матеріал дають експериментальні уроки, яким О. Лазурський приділяє особливу увагу. Експериментальні уроки проводять також за заздалегідь складеним планом, водночас вони не виходять за межі шкільної програми і не порушують звичайного ходу шкільного життя. Ці уроки наближаються до звичайних, їх можна вільно вибирати в межах навчальної програми, спиняючись на певних темах і вибираючи для вивчення тих чи інших учнів. «При природно-експериментальному дослідженні особистості, – зазначає О. Лазурський, – ми не користуємось штучними прийомами, не проводимо дослідів у штучно-лабораторних умовах, не ізолюємо дитину від звичайної обстановки її життя, а експериментуємо природними формами зовнішнього середовища. Ми досліджуємо особистість самим життям, і тому стають доступними обстеженню всі впливи як особистості на середовище, так і середовища на особистість. Тут експеримент входить у життя. Ми досліджуємо не окремі психічні процеси, як це звичайно робиться, ... а ... особистість у цілому. При цьому користуємось не штучним матеріалом, а предметами шкільного навчання» [13, с. 186].

Природно-експериментальне дослідження особистості, за О. Лазурським, проходить такі етапи: 1) за заздалегідь складеним планом кілька тижнів над окремими учнями проводили спостереження і результати старанно записували; 2) складали докладні психологічні характеристики на обраних учнів; 3) з психологічної сторони вивчали уроки математики, російської мови, природознавства, гімнастики, ручної праці тощо; 4) зі згаданих предметів разом з учителями, на основі матеріалу з програми, проводили експериментальні уроки; при цьому визначали певні завдання, які давали підібраним для дослідження учням; 5) у ході експериментальних уроків реєстрували всі вияви учнів, зв'язані з виконанням цих завдань.

Уроки з різних предметів, як зазначав О. Лазурський, відіграють неоднакову роль у висвітленні тих або інших індивідуальних особливостей учнів. Уроки російської мови й літератури можуть дати цінний матеріал про індивідуальні особливості сприймання, пам'яті, мислення, сфери емоцій, моральних переживань учнів, особливості

їх творчої діяльності й уяви. Уроки арифметики висвітлюють переважно особливості розумової діяльності учнів. Звичайно, вони можуть дати відомості і про сприймання, пам'ять, уяву, але в більш загальних рисах, залишаючи осторонь такі вияви особистості, як естетичні, моральні почуття та ін. Заучування вірша дає показовий матеріал для характеристики пам'яті учня, твір на задану тему демонструє діяльність фантазії, граматичний і синтаксичний аналіз речень – особливості мислення і доповнить ті дані про учня, які можна дістати на уроці арифметики [14, с. 135].

Під керівництвом О. Лазурського наукові співробітники і вчителі шкіл провели значну кількість експериментальних уроків, які дали цінний матеріал для вивчення учнів. Результати його було опубліковано за редакцією О. Лазурського в збірнику «Естественный эксперимент и его школьное применение», який вийшов друком у 1918 р., через рік після смерті вченого. Сам О. Лазурський зазначав, що цим урокам належить велике майбутнє, бо вони дадуть можливість нагромадити багатий фактичний матеріал для педагогіки і допоможуть учителям у справі виховання і всебічного розвитку особистості учня [13].

Акцентуємо увагу на тому, що природний експеримент О. Лазурського особливо поширився в українській педагогіці у другій половині ХХ століття. Нині його застосовують у різних нових варіантах: «психолого-педагогічний експеримент», «навчальний експеримент», «виховний експеримент» тощо.

Насамкінець відзначимо внесок О. Лазурського у візуалізацію характеристик школярів у формі так званої «зірочки Лазурського». На основі даних вивчення учнів учений намагався встановити кілька ступенів вияву кожного виду діяльності школяра і в такий спосіб дати не лише якісну, а й якісно-кількісну аналітичну характеристику учня. Він встановлював три ступеня виявів якостей, наприклад, ступенями вияву фантазії можна вважати якості інтелектуальної діяльності, особливо пам'яті, особливості емоційних і моторних реакцій. Надалі різні характерологічні якості він розподіляв за радіусами кола, а ступінь відповідної якості позначалася точкою на трьох концентричних колах, з яких внутрішнє відповідало найменшому, а зовнішнє – найбільшому розвитку якості. Поєднуючи точки, нанесені на радіусах відповідних психічних властивостей, О. Лазурський отримував графічне вираження особливостей особистості у вигляді більш-менш правильної або неправильної зірки. Розмір площі цієї фігури виражав багатство або розвиток особливостей особистості, а співвідношення висот променів зірки – розвиток якостей, рівномірність, гармонійність або дисгармонійність цього розвитку, тобто розвиток одних якостей і недорозвиненість інших характерологічних особливостей особистості [15]. «Зірочка Лазурського» є графічним зображенням результатів дослідження, їх візуалізацією і, на нашу

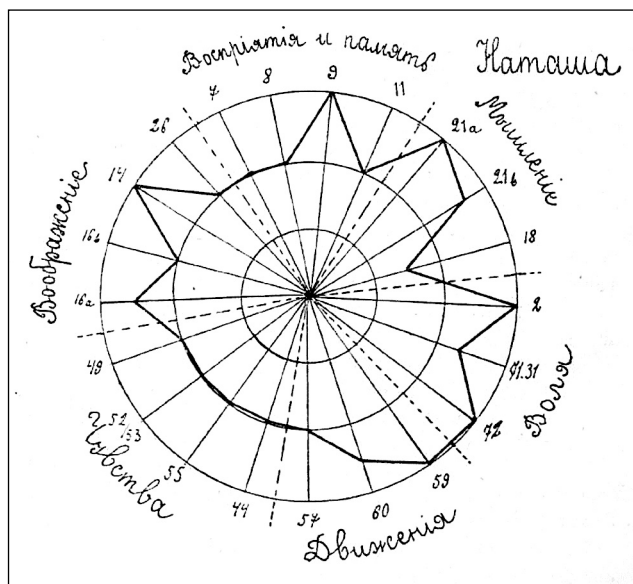

Рис. 1. [15, с. 50]

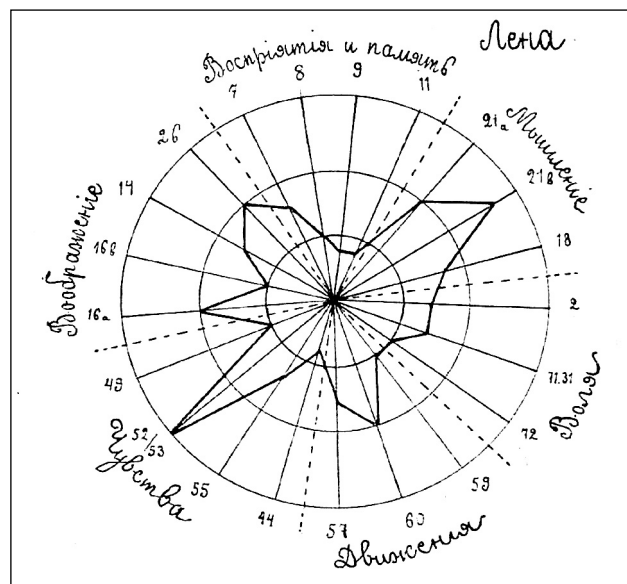

Рис. 2. [15, с. 51]

думку, яскравим наочним доповненням до тексту характеристики учня (рис. 1, 2)

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, дослідження внеску О. Лазурського у розроблення проблеми вивчення учня педагогом з метою складання його характеристики, аналіз обґрунтованих ученим вимог і методичних рекомендацій до змісту характеристики дає підстави для висновку про практично-педагогічну спрямованість складених ним характеристик, які містять яскраво окреслені типи дітей, зразки систематичних записів спостережень і психологічний аналіз виявів школярів. Методичні рекомендації вченого щодо методів дослідження учня (спостереження, природний експеримент) і складання тексту характеристики не втратили своєї актуальності і можуть використовуватися сучасними вченими, педагогами-практиками у процесі вивчення учня та складання його характеристики.

Перспективним напрямом подальших наукових пошуків вважаємо дослідження процесу інтеграції наук і наукових напрямів, спрямованих на вивчення учня з метою подальшого складання його характеристики. Маємо на увазі міждисциплінарну інтеграцію методів і підходів педагогіки і педології у 1920–1930-х роках.

Список використаних джерел

1. Сухомлинська, О. Розвиток особистості і освіта: історичний вимір. *Шлях освіти*. 2008. №2. С. 41–47.
2. Дічек, Н. Внесок О. Лазурського у розвиток ідей індивідуалізації навчання та виховання. *Рідна школа*. 2011. № 11. С. 36–40.
3. Дічек, Н. Доробок О. Лазурського у галузі експериментальних досліджень дитинства (початок ХХ ст.). *Теорія та методика навчання та виховання*. 2011. Вип. 30. С. 30–38.
4. Леонтьєва, І. В. Спадщина О. Ф. Лазурського (1874–1917) у вимірі вітчизняної експериментальної

педагогіки. Дисертація ... канд. пед. наук. Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. 2015. 263 с.

5. Гончаренко, С. У. *Український педагогічний словник*. Київ: Либідь, 1997. 373 с.

6. Лазурский, А. Ф. *Школьные характеристики*. 2-е доп. изд. СПб., 1913. 214 с.

7. Лазурский, А. Ф. *Избранные труды по психологии*. М.: Наука, 1997. 446 с.

8. Лазурский, А. Ф. *Очерк науки о характерах*. Пг: Изд. К.Л. Риккера, 1917. 386 с.

9. Лазурский, А. Ф. О взаимной связи душевных свойств и способах ее изучения. *Вопросы философии и психологии*. 1900. №3. С. 117–263.

10. Вестник психологии, криминальной антропологии и гипнотизма. 1904. Год I. Вып. 9. С. 686–709.

11. Лазурский, А. Ф. *Программа исследования личности*. Санкт-Петербург, 1908. 24 с.

12. Лазурский, А. Ф., Франк С. Л. Программа исследования личности в ее отношении к среде. *Русская школа*. 1912. № 1. С. 1–24; №2. С. 1–17.

13. Лазурский, А. Ф. (ред.) *Естественный эксперимент и его школьное применение*. Пг., 1918. 192 с.

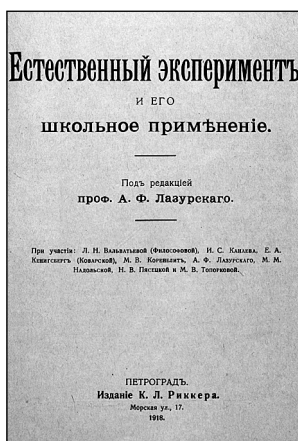
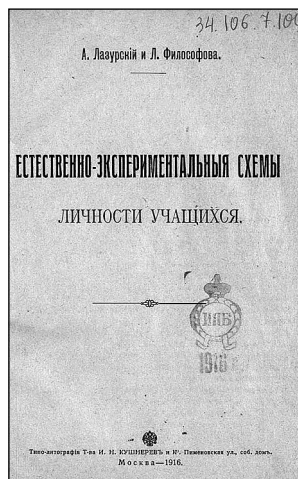
14. Садчикова, П. І. Психологічна спадщина О. Ф. Лазурського. *Нариси з історії вітчизняної психології кінця ХІХ поч. ХХ століття*. К.: Рад. школа, 1959. С. 125–160.

15. Лазурский, А., Философова, Л. *Естественно-экспериментальные схемы личности учащихся*. М.: Типо-лит. т-ва И. Н. Кушнерев и К°, 1916. 53 с.

О. МІХНО

Scientific characterology by Olexandr Lazursky as a contribution to the pupil's characterization methodology

Abstract. The article analyzes the views of a psychologist, one of the founders characterology, Ukrainian-born Olexandr Lazursky (1874–1917) on the study of the pupil and the compilation of his character reference (profile). The author examines the scientist's approach to the study

of a pupil in connection with his doctrine of personality, its endopsychic and exopsychic peculiarities, also taking into consideration the program of the study of personality developed in cooperation with S. Frank. The attention is focused on the differences of the term "a pupil's character reference" in modern interpretation (a document drawn up by the head teacher of the form and reflecting the behavior and achievement of pupils in certain subjects, their extracurricular and social activities, interests, and inclinations, physical and mental development, discipline and moral traits) and in A. Lazursky's understanding (lengthy texts written by academic psychologists in the result of the psychological study of the pupil according to the suggested special methods). Methodological recommendations suggested by the scientist and requirements to the content of the character reference (profile) are presented: viability, compilation according to the program, objectivity, completeness. Practical-pedagogical orientation of the character references compiled by A. Lazursky, which contain brightly defined types of children, samples of systematic records of observations and psychological analysis of various demonstrations of schoolchildren's behavior, has been proved. The methodical recommendations of the scientist concerning methods of study of the pupil (objective, systematic, long-term observation and natural experiment) and drafting the text of the character reference are revealed. Examples of "Lazursky's stars" — a graphic presentation of personality traits in the form of a more or less correct or incorrect star. It is substantiated that O. Lazursky's methodical advice has not lost its relevance and can be used by modern teaching staff in the process of studying the pupil and drawing up his character reference (profile).

Keywords: Aleksander Lazursky, characterology, observation, natural experiment, the study of a pupil, character reference (profile), the content of a character reference (profile), the method of compiling a character reference.

References

1. Sukhomlynska, O. Rozvytok osobystosti i osvita: istorychnyi vymir [Personality development and education: historical dimension]. *Shliakh osvity*. 2008. №2. P. 41–47.
2. Dichek, N. Vnesok O. Lazurskoho u rozvytok idei individualizatsii navchannia ta vykhovannia [Contribution of O. Lazursky to the development of the ideas of individualization of education and upbringing]. *Ridna shkola*. 2011. № 11. P. 36–40.
3. Dichek, N. Dorobok O. Lazurskoho u haluzi eksperymentalnykh doslidzhen dytynstva (pochatok XX st.) [Proceedings of O. Lazursky in the field of experimental studies of childhood (beginning of the XX century)]. *Teoriia ta metodyka navchannia ta vykhovannia*. 2011. Vyp. 30. P. 30–38.
4. Leontieva, I. V. Spadshchyna O. F. Lazurskoho (1874–1917) u vymiri vitchyznianoї eksperymentalnoї pedahohiky [Heritage of O. F. Lazurskii (1874–1917) in the measurement of native experimental pedagogy]. Kandydat ped. nauk. Kyiv. un-t im. B. Hrinchenka. 2015. 263 p.
5. Honcharenko, P. U. *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian Pedagogical Dictionary]*. Kyiv: Lybid, 1997. 373 p.
6. Lazurskiy, A. F. *Shkolnyye kharakteristiki [School characteristics]*. 2-e dop. izd. SPb. 1913. 214 p.
7. Lazurskiy, A. F. *Izbrannyye trudy po psikhologii [Selected Works on Psychology]*. M.: Nauka, 1997. 446 p.
8. Lazurskiy, A. F. *Ocherk nauki o kharakterakh [Essay of science about character]*. Pg. Izd. K.L. Rikкера, 1917. 386 p.
9. Lazurskiy, A. F. O vzaimnoy svyazi dushevnykh svoystv i sposobakh eye izucheniya [About the mutual connection of mental properties and how to study it]. *Voprosy filosofii i psikhologii*. 1900. № 3. P. 117–263.
10. Lazurskiy, A. F. Programma iP.ledovaniya lichnosti [Personality research program]. *Vestnik psikhologii, kriminalnoy antropologii i gipnotizma*. 1904. God I. Vyp. 9. P. 686–709.
11. Lazurskiy, A. F. *Programma iP.ledovaniya lichnosti [Personality research program]*. Sankt-Peterburg. 1908. 24 p.
12. Lazurskiy, A. F., Frank P. L. Programma iP.ledovaniya lichnosti v eye otnosheniyakh k srede [Personality research program in its relationship to the environment]. *RuP.kaya shkola*. 1912. № 1. P. 1–24; № 2. P. 1–17.
13. Lazurskiy A.F. (ed.) *Estestvennyy eksperiment i ego shkolnoye primeneniye [Natural experiment and its school use]*. Pg, 1918. 192 p.
14. Sadchykova, P. I. Psykholohichna spadshchyna O. F. Lazurskoho [Psychological heritage of O. F. Lazursky]. *Narys z istorii vitchyznianoї psykholohii kintsia XX poch. XX stolittia*. K.: Rad. shkola, 1959. P. 125–160.
15. Lazurskiy, A., Filosofova, L. *Estestvenno-eksperymentalnyye skhemy lichnosti uchaschikhhsya [Natural-experimental schemes of the student's personality]*. M.: Tipo-lit. t-va I.N. Kushnerev i K°, 1916. 53 p.